

С.М. Злупко
Національний університет ім. Івана Франка,
кафедра економіки України

ГОЛОДОМОР 1932—1933 рр. У ВИМІРАХ МИНУЛОГО, СУЧАСНОГО І МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

© Злупко С.М., 2003

Розкрито питання про історичний вимір українських голодоморів взагалі, а особливо голодомору 1932—1933 рр. Зроблено висновок, що голодомор 1932—1933 рр. — не тільки національна трагедія, це ще національна наука і пам'ять, яка вчить і вимагає єдності українського суспільства, у державотворчому процесі найменші прояви байдужості.

Незважаючи на багаторічне замовчування злочинів комунізму проти українського народу, все ж не вдалося приховати штучно створеного і насильно організованого голодомору 1932—1933 рр., який був, очевидно, наймасштабнішим із тих, про які відомо з історії. Можливо тому саме тепер із такою вибуховою силою відбувається обговорення причин і наслідків цієї міжнаціональної трагедії.

Проголошення України незалежною державою дало можливість розкривати голодомор 1932—1933 рр. на належній джерельній базі, об'єктивно висвітлювати його організацію і людські трагедії проблеми голодомору підняті на рівень державний, що значно сприяє їх всебічному дослідженню і осмисленню.

Внаслідок того у науковий світ уведено нові першоджерела, демографічні та інші інформації. На їх основі робляться відповідні оцінки і узагальнення, визначаються винуватці трагічних подій тощо. Одним із важливих питань, що стосується голодомору 1932—1933 рр. і навколо яких точаться час від часу дискусії, є ствердження того, чи голодомор був спеціально організованим чи викликаний неврожаєм і надмірними заготовками зерна.

З контексту тих дискусій випало питання про історичний вимір українських голодоморів, взагалі, а особливо голодомору 1932—1933 рр., яка участь у тому вимірі поведінки українців, які висновки можна зробити з подібних національних трагедій для української перспективи. Цей аспект голодомору 1932—1933 рр. значною мірою є новаторським, або з'ясування вимагає насамперед відваги і наукової об'єктивності, на основі якої можна конструювати національну перспективу.

Прогнозування голодомору 1932—1933 рр. у контексті минулого, сучасного і майбутнього української нації відповідає еволюційно-генетичному підходу до з'ясування суспільного поступу, згідно з яким кожному подію, факт чи явище потрібно розглянути у сув'язі минулого, сучасного і майбутнього. Концепція “трьох теперішностей” відповідає філософії цивілізаційного розвитку, яка застосована і щодо інтерпретацій голодомору 1932—1933 рр.

Якщо розглядати з історичного погляду голодомор 1932—1933 рр., то можна не побачити його далеких витоків, пов'язаних з хліборобським характером праукраїнців, які ще в часи трипільської культури були в основному землеробами. Землеробські заняття, як писав видатний український економіст — юрист Семен Деснийцький — студент і однодумець А. Сміта, формують приватновласницько-індивідуалістичні інтереси [1].

Під час еволюції господарських форм в Україні приватновласницько-індивідуалістичні інтереси утверджувались щораз більше передусім у хліборобського населення, яке завжди становило більшість. Хліборобська мрія у праукраїнців скіфського періоду знайшла відображення в легенді про те, що з неба хліборобам Подніпров'я впав плуг, сокира і чаша.

Про це сповіщає грецький історик Геродот, який побував на Подніпров'ї у V ст. до н. е. Очевидно, було би краще, якби нашим предкам боги подарували меч, щоб оборонити рідну землю від усіляких зайд, які, немов перекотиполе, безборонно мандрували українськими землями, всіляко визискуючи місцевих хліборобів.

Сучасні українські терени ще в дольодовиковий період були придатні для землеробських занять, сам характер яких позначається на світогляді та свідомості людей. Ще з античних часів добре відомо, що зовнішня природа згодом органічно входить у біо-фізіологічну будову людини, стає джерелом формування етнопсихічного стану останньої. Це нині засвідчує егогомологія — наука про органічний розвиток людини і довкілля [2].

Усвідомлення приватновласницько-індивідуалістичного розвитку людської спільноти дуже важливе, бо змушує шукати засобів і механізмів подолання відокремленості у суспільстві, створення належних умов його консолідації, державотворчих устремлінь, які стають найнадійнішим захистом у контактах із сусідами. На це звертав увагу ще Арістрель (IV ст. до н.е.). “З досвіду видно, — писав він, — що всяка держава є певне об'єднання, а будь-яке об'єднання створюється для певного щастя... До найбільшого і найвищого з-поміж усіх благ, власне, прямує те об'єднання, що є найголовнішим... Саме воно називається державою...” [3].

З того випливає, що найпотужнішим оберегом народу, нації є власна держава, про зміцнення якої потрібно дбати завжди. Між тим, аналіз розвитку українства з позицій державотворення наштовхує на невтішні висновки. Так, першою українською державою, що була створена не без участі вар'язько-норманського фактору, вважається Київська Русь. Вона спиралася на розвинуту економіку, високу культуру, мала успіхи в розвитку торгівлі, будівництві міст, розвитку ремесла, освіти, демократії тощо. Це була на час її існування найпотужніша держава у Європі, яка однак стала порівняно легкою здобиччю татаро-монгольської орди.

Україна-Русь, перед якою тремтіла Візантійська імперія, значно ослабла внаслідок міжнародних війн і тому не було кому її оборонити перед чужинцями, які, до речі, самі не могли збагнути, чому так порівняно легко звоювали велику державу — імперію, що простяглася від Карпат до Балтики, від Волги по Дунай, від Чорного моря до крайньої Півночі. Та перед тим, ніж татаро-монголи окупували Київську Русь, князі останньої самі себе звоювали і зруйнували. І, що найганебніше, як відзначив єврейський мандрівник XI ст. Веніамин Тудельський, продавали “своїх синів і дочок всім народам” [4].

Очевидно, щось ганебніше трудно було завести в країні, яка, до речі, вже князями прийняла християнство. Це означає, що в Київській Русі християни торгували християнами, правда, на зарубіжних ринках. Видатний історик М. Грушевський відзначає, що торгівлю людьми практикували тоді не тільки в Київській Русі, а і в інших країнах. Однак це аж ніяк не може не викликати осуду щодо злочину київських князів і бояр, проти якого чомусь не виступила православно-христинська віра, яку було насильно насаджено в Київській Русі.

У тому контексті (хочемо чи ні!) виринає питання про роль християнства в українському державотворчому процесі, про його ставлення до українців-поневолювачів українства. Можна погодитися з твердженням, що “князь-хреститель був першим генетично сформованим як слов'янин державцем Русі” [5]. Князя Володимира дуже хвалив письменник-філософ Іларіон за те, що той будував розкішні храми, прилучивши дітей і онуків своїх до християнства. Однак, скажемо від себе, не навчив своїх нащадків обороняти рідну землю від ворогів.

Адже й справді дивно, що могутня Київська Русь, у столиці якої Києві у XIII ст. нараховувалось до 400 християнських храмів, не було кому стати на захист своєї вітчизни. “Проти татарського напору, — твердить Вячеслав Липинський, — наші київські князі не потрапили зорганізувати свого роду хрестоносного походу. Вони не змогли використати

для боротьби за державу всіх культурних, духовних і моральних сил цілого громадянства, цілої нації. Не маючи глибоких громадських, національних, на місцевій релігії і культурі опертих коренів, так швидко упала наша Київська держава” [6].

Князі-християни, будучи нездатними організувати своїх співвітчизників проти татарської навали, створили за допомогою попів сприятливі умови для здирства народу з боку татарських баскаків. Не випадково у ярлику хана Менгу Таміра сказано: “Ми жалуємо попів, бо вони справедливим серцем моляться за нас і наше воїнство” [7].

Психологія покори, яка виглядає з усіх щілин християнського віровчення, настирливо прищеплювалася українському хліборобові, що найбільше дбав про своє господарство. Цим вдало користувалися чужинці, у неволі до яких українські хлібороби і ремісники часто йшли без будь-якого опору. Якщо не так, то чим пояснити, що маленька Литва заволоділа майже всіма теренами ще не так давно могутньої України-Руси. Нині цей факт навіть прикро усвідомлювати. А втім, литвини XIV ст. з великими труднощами організовували володіння українським майном, яке скоро стало власністю Речі Посполитої — Польщі.

У межах її володінь на українських теренах організовувалось козацтво, але воно не ставило питання про створення Української держави навіть за часів талановитого гетьмана Петра Сагайдачного. Козаки під його керівництвом робили успішні походи, мали на своєму рахунку багато знаменитих перемог у боях з татарами, але тим не скористалися у державотворчому процесі.

Не скористався перемогами українського козацтва і гетьман Богдан Хмельницький, який схилився до спілки то до польського короля, то до російського царя. Завдяки здобутим перемогам склалися умови для розбудови Української держави, але під впливом православних попів гетьман Богдан Хмельницький уклав угоду з московським царем, спричинившись до поневолення українського народу від 1654 до 1991 року. Переяславська Рада дістала в українському народі назву Переяславська зрада, очиститись від якої прагнув Іван Мазепа.

Здавалось би, наміри гетьмана Івана Мазепи повинно було підтримати все українське громадянство разом із духовенством. Однак того не сталося — на заваді стала низька національна свідомість і зрада. Що стосується духовенства, то воно вчинило якнайганебніше, оголосивши нібито гетьман Іван Мазепа став антихристом, а москалі в той самий час мазепинців колесували. Православні попи разом з московськими володарями переслідували українців за будь-які прояви мазепинства до самого кінця Російської імперії.

Зрозуміло, що тривале православно-рабське та імперсько-колонізаторське формування суспільної свідомості було великою перешкодою для національно-визвольної боротьби за незалежність і державність. Яскраво це засвідчили революційні події 1917—1920 рр., коли склалися передумови для створення Української держави.

Цим скористалися гноблені Російською імперією поляки, фіни, литовці, латиші, естонці. Вони створили власні національні держави. В Україні забракло національно свідомих сил, щоб вибороти незалежність, незважаючи на те, що українці були найчисленніші, а Україна — найбагатшою колонією Російської імперії.

Безумовно, це було перевагою і недоліком України, бо власне на неї передусім була спрямована московсько-більшовицька агресія голодних інтернаціоналістів. Їм могла протистояти сила консолідованої нації, але ця сила була розпорошена, серед неї були прихильники більшовицького раю, що його проголошували запеклі антиукраїністи. Українці не пішли за національним проводом, не прислухалися до слів Івана Франка, Михайла Туган-Барановського та інших українських світочів, які закликали не вірити облудним доктринам, а

відстоювати національні інтереси. На жаль, багато з наших співвітчизників повірили чужим пророкам і стали жертвою більшовицьких експериментів.

Наслідком було те, що “український народ, — як писав Юліан Бачинський, — окритий найбільшою ганьбою з-поміж усіх народів світу, бо ні один народ у світі, навіть найменший, одно- і двомільйонний, а не сорокамільйонний як український, отже, один з найчисленніших, не дав собі так цілковито обезобразити своє національне обличчя” [8].

Звичайно, українські селяни чинили опір насильницькій колективізації, репресіям тощо. Однак на початку 30-х років ХХ ст. вони не мали тих сил, якими розпоряджались в 1917—1920 рр. Якби тоді вони були належно сконсолідовані, мали відповідну стратегічну програму, вперто боролися за незалежність, то не попали би в колоніальну залежність від Москви. Якби українці об’єдналися навколо свого уряду у 1917—1920 рр. то вибороли би державу, не томились би по Сибірах, Гулагах, не були б морені голодом ні в 1921—1923, ні в 1932—1933, ні в 1946—1947 рр.

Можливо, Українська держава і не була би райським закутком планети, але не топтав би чужинецький чобіт української землі, не диктував би свою волю українцям, не морив би їх голодом на найкращих у світі чорноземах. Однак так воно не сталося і тому нині доводиться підраховувати жертви голодоморів, які, без сумніву, були штучно створеними, особливо найтрагічніший з них 1932—1933 рр. “Голод, — на думку К.С. Кононенка, — був не поліційним заходом, а змістом економічної політики Москви у відношенні до України. Голодомор 1932—1933 рр. був продовженням політики російських імператорів, зокрема Петра I і Катерини II, але опертої на марксистсько-диктаторську доктрину з усією її жорсткою антилюдською суттю” [10].

Очевидно, тут немає потреби наводити демографічні втрати, що їх зазнала Україна внаслідок голодомору. Важливіше відзначити, що масштаби і глибина останнього значною мірою визначилися співучастю окремих категорій населення у здійсненні політики голодомору. Йдеться, зокрема, про батрацько-пролетарські верстви села, що були носіями шкідливих доктрин і утопій.

З наявних документів, які стосуються голодомору 1932—1933 рр. впливає, що у пограбуванні українських селян часто брали участь їх односельці. Бідняцько-батрацькі активісти, як інформується в одному листі з села Полоник Бабанського району на Вінничині від 10 лютого 1932 року, “що захотіли, то й зроблять, б’ють каміннями, скидають чоботи тощо”. З листа В.П. Затонського вищим інстанціям впливає, що організатори голодомору не тільки виривали з дитячих рук останню картоплину, але й насилували жінок як “плату натурштрафу” [12].

Отже, певні категорії українського населення були причетні до голодомору 1932—1933 рр., вони також несуть відповідальність за національну трагедію, яка була вельми продумано змодельована. Якщо під час колективізації нищилися українські господарські форми, які склалися протягом тисячоліть, то винищенням селянства ліквідувалися етнічні основи українства, а репресіями проти інтелігенції винищувалась національна еліта — носій поступу і провідна верства українства. Незважаючи на те, що московський більшовизм так жорстоко колонізував Україну, він скористався її людськими ресурсами і, звичайно, майном у Другій світовій війні, під час якої найбільше загинуло українців. Може видатися дивним, але фактом є те, що сини і дочки ще недавно виморених голодом батьків, братів, сестер, родичів воювали за чужу справу і чужу славу у війні 1941—1945 рр. Дехто з того приводу може сказати, що Москва насильно мобілізувала українців на війну. З одного боку це так. Але є й інший бік цього процесу, який полягає у можливій організації опору владі, яка ще пару років тому організувала голодомор в Україні.

Це була би гідна національна відповідь організаторам голодоморів в Україні. Для того склалися сприятливі умови, бо вже в 1942 році про себе заявила Українська Повстанська

Армія. Поповнення її рядів за рахунок українського людського потенціалу значно підірвало би силу Червоної Армії, в рядах якої мільйонами гинули молоді українці. Очевидно, важко навести приклад, який би свідчив про таку активну участь поневолюваних в армії поневолювачів. Цей феномен заслуговує додаткового вивчення, напевно він є продуктом того споконвічного психологічного насильства над українською людністю, що його чинила московська імперія царів і генеральних секретарів, освячена російським православ'ям.

Все це потрібно знати і пам'ятати, бо тільки міцна історична пам'ять може бути основою майбутнього нації, бо хто не пам'ятає минулого — не вартий майбутнього. Про це особливо яскраво засвідчує українське сьогодення, що обтяжене колоніально-імперською спадщиною в усіх сферах життя. Певним категоріям наших співвітчизників хотілось би законсервувати колоніально-імперські цінності, увічнити традиції часів тоталітаризму. Все це мало би служити притупленню національних почувань, які є найпотужнішим джерелом економічного, суспільного і політичного поступу.

З метою притуплення національної свідомості використовується факт глобалізації, яка, мовляв, переварить все у спільному котлі. Насправді глобалізатори мають чітко окреслені цілі й стратегії, негативні наслідки яких повинні зменшити національні держави. Необхідність останніх ще актуальніша нині, ніж у попередньому столітті. Особливо це стосується України, яка недавно стала на шлях державної незалежності.

У тому зв'язку варто нагадати, що Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, на який не можуть хижо не заглядати учасники глобалізаційного процесу. Крім того, потрібно врахувати постійне збільшення населення, виживання якого вимагатиме додаткових джерел існування, які не збільшуються, а зменшуються. У перспективі може виникнути загроза зовнішнього демографічного і всякого іншого тиску на Україну. Щоб обмежити і відрегулювати цей тиск, потрібна міцна держава і воля її правителів.

Очевидна річ, що Україна, як і будь-яка інша країна, не може нехтувати загальноцивілізаційні процеси, але їх потрібно адаптувати до національних умов. У тому контексті держава як суспільне благо стає потрібнішою, ніж у часи Аристотеля. Це повинні глибоко усвідомити наші співвітчизники, бо тільки на шляху розбудови і зміцнення національної держави можна звести перешкоди всіляким суспільним катаклізмам у вигляді голодоморів чи іншого подібного типу трагедій.

Голодомор 1932—1933 рр. — це не тільки національна трагедія, це ще й національна наука і пам'ять, яка вчить і вимагає єдності українського суспільства у державотворчому процесі. Найменші прояви байдужості або нігілізму в тому сенсі — це потурання силам, які зазіхають на українську свободу і одночасно на наше добро. Трагедія минулого вимагає консолідації нації в ім'я її ж майбутнього. В умовах глобалізаційних катаклізмів національна пам'ять, гідність і гордість детермінують розбудову держави, яка має стати домівкою, затишком для своїх громадян. Консолідуючим ферментом нації повинна бути національна ідея, бо вона здатна об'єднати всіх українців у високому патріотичному пориві.

1. Степан Злупко. *Формування української економічної думки*. — Львів: Євросвіт, 2002. — С. 56.
2. Степан Злупко. *Основи*. — Львів, 2003, с. 18—26.
3. Аристотель. — К.: Основи, 2000. — С. 15.
4. Грушевський М. *Історія України-Руси*. — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1. — С. 288.
5. *Християнство в Україні. Нариси*. — Рівне, 2003. — С. 15.
6. В. запрошені Лев С. *Пер. духовної втрати*. — К., 2002. — С. 9.
7. Там само. — С. 20.
8. Злупко С. *Персоналії теорії української економічної думки*. — С. 189.
9. Кононенко К.С. *Україна і Росія*. — Мюнхен, 1964. — С. 276.
10. О. Мороз, Степан Злупко. *Українське селянство першої половини ХХ століття. Трагедія і героїзм*. — Львів, 1997. — С. 126.
11. *Колективізація і голод на Україні 1929—1933. Збірник документів і матеріалів*. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 415.
12. *Голод 1932—1933 років на Україні очима істориків, мовою документів*. — К., 1990. — С. 339.